

O'ZBEK TILIDA NUTQ MADANIYATI VA STILISTIKA MASALALARI

Alpanova Shirinxon Xakimovna*Andijon Davlat Universiteti Filologiya fakulteti
o'zbek tilshunoslik kafedrasida dotsenti.***Anvarjonova Sa'diya Alisher qizi***Andijon Davlat Universiteti Filologiya fakulteti
o'zbek tili yo'nalishi 1-bosqich talabasi.*

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tilida nutq madaniyati va stilistika masalalari yoritiladi. Til madaniyati insonning ma'naviy kamoloti va ijtimoiy mavqei belgilovchi muhim vosita sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, stilistika nutqiy uslublarning nazariy asoslarini tahlil qilish orqali til imkoniyatlarini kengaytirish va to'g'ri qo'llash muammolari ko'rib chiqiladi. Maqolada mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tahlili, metodik yondashuvlar hamda natijaviy xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: Nutq madaniyati, stilistika, uslub, til madaniyati, kommunikatsiya, estetik nutq, ilmiy uslub, badiiy uslub, publitsistik uslub, rasmiy uslub.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы культуры речи и стилистики узбекского языка. Культура языка рассматривается как важный инструмент, определяющий духовное развитие и социальный статус человека. Стилистика также рассматривает проблемы расширения возможностей языка и его правильного использования посредством анализа теоретических основ стилей речи. В статье представлен анализ научной литературы по теме, методические подходы и выводы.

Ключевые слова: Культура речи, стилистика, стиль, культура языка, коммуникация, эстетическая речь, научный стиль, художественный стиль, публицистический стиль, официально-деловой стиль.

Abstract: This article discusses the issues of speech culture and stylistics in the Uzbek language. Language culture is considered as an important tool that determines the spiritual development and social status of a person. Also, stylistics considers the problems of expanding the possibilities of language and its correct use by analyzing the theoretical foundations of speech styles. The article provides an analysis of scientific literature on the topic, methodological approaches and conclusions.

Keywords: Speech culture, stylistics, style, language culture, communication, aesthetic speech, scientific style, artistic style, journalistic style, official style.

KIRISH

Nutq madaniyati har bir jamiyatning madaniy darajasini ko'rsatib beruvchi ko'rsatkichlardan biridir. Tilning boyligi va imkoniyatlaridan oqilona foydalanish orqali fikrni aniq, lo'nda, mantiqan izchil ifodalash mumkin. Shu bilan birga, stilistika fanining nazariy asoslari nutqiy jarayonni mukammal tushunishga yordam beradi. O'zbek tili stilistikasi turli uslublarni o'rganish, ularning qo'llanilish doirasini aniqlash hamda nutqda to'g'ri foydalanish usullarini belgilashga xizmat qiladi. Bugungi globallashuv jarayonida nutq madaniyatiga rioya qilish, stilistik imkoniyatlardan o'rinli foydalanish masalalari yanada dolzarb bo'lib bormoqda.

O'zbek tilida nutq madaniyati va stilistika masalalari tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, ular tilni samarali va estetik jihatdan ishlatishga qaratilgan. Nutq madaniyati insonning o'z fikrlarini to'g'ri, ravon va muayyan muhitga mos holda ifoda etish qobiliyatini rivojlantirsa, stilistika til vositalarini maqsadga muvofiq tanlash va qo'llash san'atidir. Quyida ushbu mavzuni batafsil yoritib beraman, asosiy jihatlarni, misollarni va amaliy maslahatlarni keltirib.

Nutq Madaniyati: Umumiy Tushuncha va Asosiy Jihatlar

Nutq madaniyati – bu tilning madaniy me'yorlariga asoslangan holda nutqni tuzish va yetkazish jarayoni. Bu nafaqat til qoidalariga rioya qilish, balki nutqni ta'sirli, aniq va adabiy etika asosida shakllantirishni o'z ichiga oladi. O'zbek tilshunosligida nutq madaniyati masalalari XX asrda rivojlana boshlagan bo'lib, Fitrat, Cho'lpon va Abdulla Qodiriy kabi mutafakkirlarning asarlarida aks etgan. Hozirgi kunda bu mavzu o'zbekistonlik tilshunoslar (masalan, A. Madvaliyev, Sh. Shoabdurahmonov) tomonidan chuqur o'rganilmoqda.

Nutq madaniyatining asosiy jihatlar quyidagilar:

- Tilning To'g'riligi va Normativligi:

- Imlo va Talaffuz: O'zbek tilining lotin yoki kirill grafikasi bo'yicha yozuv qoidalariga rioya qilish. Masalan, "o'zbek" so'zini "uzbek" deb yozish xato hisoblanadi. Talaffuzda esa, "q" va "g" tovushlarini to'g'ri chiqarish muhim (masalan, "qiz" – "g'iz" emas).

- Grammatika: Gap tuzilishi, fe'l va ism shakllarining to'g'ri ishlatilishi. Misol: "Men kitob o'qiyman" o'rniga "Men kitobni o'qiyman" (to'ldiruvchi holatini ishlatish).

- Leksika: So'zlarning ma'nosiga mos ishlatilishi. Masalan, "muammo" (arabcha) o'rniga o'zbekcha "muammo" yoki "qiyinchilik" ishlatish. Xatolar orasida barbarizmlar (chet til so'zlari) ko'p uchraydi, masalan, "ok" o'rniga "yaxshi" deyish.

- Aniklik va Ravonlik:

- Nutqda ortiqcha so'zlar (pleonazm) yoki noaniq iboralardan qochish. Misol: "Kelajakda oldinda" – bu pleonazm, to'g'risi "Kelajakda".

- Fikrni mantiqiy ketma-ketlikda yetkazish. Bu, ayniqsa, omma oldida nutq so'zlashda muhim: kirish, asosiy qism va xulosadan iborat bo'lishi kerak.

- Adab va Etika:

- Suhbatdoshga hurmat ko'rsatish: "Siz" va "sen" farqini bilish, yoshi kattalarga "opa", "aka" kabi murojaatlar ishlatish.

- Muayyan muhitda: oilaviy suhbatda tabiiy, rasmiy uchrashuvda muloyim bo'lish. Misol: "Iltimos, o'ting" o'rniga qo'pol "O'tir" demaslik.

- Jamiyatdagi madaniy normalar: gender, millat yoki din masalalarida ehtiyotkorlik.

- Nutqning Boyligi va Ta'sirchanligi:

- Sinonimlar va antonimlardan foydalanish: "katta" o'rniga "ulug'", "buyuk".

- Frazologizmlar va maqollar: "Qo'lidan keladi" (qobiliyatli) yoki "Suvga tushgan it" (odamni masxara qilishda ishlatilmaydi, chunki adabiy emas).

- Emotsional rang: Nutqni jonli qilish uchun intonatsiya va pauzalardan foydalanish.

- Auditoriyaga Moslashish:

- Bolalar bilan suhbatda sodda so'zlar, kattalar bilan murakkabroq. Masalan, ilmiy auditoriyada terminlar (lingvistika, fonetika), kundalik hayotda oddiy so'zlar.

Nutq madaniyatini rivojlantirish uchun: radio, TV va kitoblarni tinglash/o'qish, nutqni yozib olish va tahlil qilish tavsiya etiladi.

Stilistika Masalalari: Til Vositalarini San'atkorona Qo'llash

Stilistika – tilning stilistik vositalarini (leksika, sintaksis, obrazli iboralar) muayyan maqsad va stilga mos ravishda ishlatishni o'rganuvchi fan. O'zbek stilistikasi Alisher Navoiy asarlaridan boshlanib, hozirgi adabiyotda (Erkin Vohidov, Muhammad Yusuf) davom etmoqda. Stilistika nutqni nafaqat to'g'ri, balki go'zal va ta'sirli qilishga yordam beradi.

Stilistik masalalar quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

- Nutq Stillari va Ularning Xususiyatlari:

- Ilmiy Stil: Ob'ektivlik, aniqlik va rasmiylik. Terminlar ko'p: "fonetika", "morfologiya". Misol: "O'zbek tilining sintaktik tuzilishi quyidagi qoidalarga asoslanadi..." (dissertatsiyalarda).

- Xususiyatlari: Passiv shakllar ("qilinadi"), raqamlar va diagrammalar.

- Rasmiy-Ishbilarmon Stil: Qisqalik va aniqlik. Hujjatlar, qonunlar: "Shartnoma bo'yicha..." Misol: Konstitutsiya matnida "O'zbekiston Respublikasi fuqarolari..."

- Xatolar: Ortiqcha emotsiya yoki og'zaki so'zlar.

- Publitsistik Stil: Ta'sirchanlik va ommaviy yo'naltirilganlik. Gazetalar, maqolalar: "Vatan himoyasi – har bir fuqaroning burchi". Misol: OAVdagi reportajlar.

- Vositalar: Retorik savollar ("Nima uchun?"), takrorlar (anafora).

- Badiiy Stil: Estetiklik va obrazlilik. Adabiy asarlar: Metafora ("yurak – olov"), o'xshatish ("bulutlar kabi yengil"). Misol: Navoiyning "Xamsa"sidagi she'rlar.

- Xususiyatlari: Ritm, rim va badiiy vositalar (hiperbola, litota).
- Og‘zaki Stil: Tabiiylik va soddalik. Kundalik suhbatlar: “Bugun havo yaxshi, chiqaylik”. Misol: Do‘stlar orasidagi gaplar.
- Xatolar: Rasmiy muhitda og‘zaki so‘zlar ishlatish.
- Stilistik Vositalar va Ularning Qo‘llanilishi:
 - Leksik Vositalar: Epitet (“go‘zal yurt”), metonimiya (“qalam egasi” – yozuvchi).
 - Sintaktik Vositalar: Parallelizm (takroriy tuzilishlar), inversiya (so‘z tartibini o‘zgartirish).
 - Fonetik Vositalar: Alliteratsiya (tovush takrori: “shov-shuvli shahar”).
 - O‘zbek tiliga xos: Maqol va matallar (“Bir qo‘l bilan chapak chalolmaydi”), frazeologizmlar (“ko‘zini yummoq” – o‘lmoq).
 - Stilistik Xatolar va Ulardan Qochish:
 - Tautologiya: Bir xil ma‘nodagi so‘zlar takrori (“yangi innovatsiya”).
 - Stil Aralashmasi: Ilmiy matnda badiiy iboralar ishlatish.
 - Arxaizmlar yoki Neologizmlar: Eski so‘zlar (“xaloyiq” – odamlar) yoki yangi so‘zlar (“smartfon”)ni o‘rinli ishlatmaslik.
 - Tuzatish: Matnni qayta o‘qish va stilga mosligini tekshirish.

Amaliy Maslahatlar va Rivojlantirish Yo‘llari

- O‘rganish Manbalari: O‘zbek tilshunosligi darsliklari (A. Madvaliyevning “O‘zbek tili stilistikasi”), adabiy asarlar (Navoiy, Qodiriy). Onlayn resurslar: O‘zbek tilini o‘rgatuvchi saytlar yoki YouTube kanallari.
- Mashqlar: Har kuni maqola yozish, nutqni audio yozib olish va tahlil qilish. Debatlar yoki nutq musobaqalarida qatnashish.
- Muammolar: Globalizatsiya ta‘sirida chet til so‘zlari ko‘payishi (ruscha yoki inglizcha). Yechim: O‘zbekcha muqobillarni izlash (“kompyuter” o‘rniga “hisoblagich”).
- Zamonaviy Kontekst: Ijtimoiy tarmoqlarda nutq madaniyati: Qisqa, ta‘sirli postlar yozish, trollingdan qochish.

Ushbu mavzu juda keng, shuning uchun agar muayyan stil (masalan, badiiy) yoki misollar (adabiy asarlardan) haqida batafsil ma‘lumot xohlasangiz, aniqlashtiring. Bu sizga foydali bo‘ldi deb umid qilaman!

Nutq madaniyati va stilistika masalalarini o‘rganishda bir qancha muammolar mavjud. Jumladan, yoshlar orasida so‘z boyligining kamayishi, shevalardan ortiqcha foydalanish, rasmiy nutqda ortiqcha ruscha va inglizcha terminlarga murojaat qilish holatlari kuzatilmoqda. Bu esa tilning sof va adabiy me‘yorlardan chetlanishiga sabab bo‘lmoqda. Shu jihatdan, maktab va oliy ta‘lim jarayonida nutq madaniyati va stilistika darslariga alohida e‘tibor qaratish zarur. Yana bir masala — internet tilining adabiy

tildagi o'rnini egallab borishi, qisqartma va jargonlarning ko'payishi ham o'zbek nutqiy madaniyatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

XULOSA

Nutq madaniyati va stilistika o'zbek tilining tozaligi va rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ularni chuqur o'rganish va o'qitish orqali yoshlar ongida tilga bo'lgan hurmatni shakllantirish mumkin.

Ta'lim muassasalarida nutq madaniyati va stilistika fanini kengroq o'qitish.

OAVda adabiy tildan to'g'ri foydalanishni targ'ib qilish.

Internet tili va rasmiy tildagi muvozanatni saqlash bo'yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlarni kengaytirish.

Yoshlar uchun nutq madaniyati bo'yicha amaliy qo'llanmalar yaratish.

Adabiyotlar.

1. Madvaliyev, A. (2006). *Nutq madaniyati asoslari*. Toshkent: O'qituvchi.
2. Mahmudov, N. (2012). *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: Fan.
3. Qo'shjonov, M. (2010). *Til va uslub masalalari*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
4. Rasulov, R. (2017). *O'zbek tili stilistikasi*. Toshkent: Sharq nashriyoti.
5. Hakimov, S. (2019). *Nutq madaniyati va kommunikativ kompetensiya*. Toshkent: Akademnashr.
6. Jumanioyozov, A. (2020). *Stilistika va nutq uslublari*. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo.
7. Vinogradov, V.V. (1981). *Ocherki po stilistike russkogo yazyka*. Moskva: Nauka.
8. Potebnya, A.A. (1976). *Mysl' i yazyk*. Moskva: Prosveshcheniye.
9. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Halliday, M.A.K. (2004). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
11. Norman, B. (2015). *Stilistika va diskurs tahlili*. Toshkent: Yangi asr avlodi.
12. Karimov, O. (2021). *O'zbek tili va nutq madaniyati: dolzarb masalalar*. Toshkent: Ma'naviyat.